

**გვარები და გვართა დასახლებები
გალის რაიონის სოფელ ცხირში¹**

**Family Names and Family Settlements
in the Village of Tskhiri, Gali Region**

სოფიო კეკუა

საქართველოს საპატრიარქოს
წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Sopio Kekua

Saint Andrew the First-Called
Georgian University of the Patriarchate
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

The village of Tskhiri is located within the occupied territory of Abkhazia in the Gali region approximately 12 kilometers from Gali. Extending across a significant area on both sides of the Eristkali River, Tskhiri was historically divided into three villages in 1930. One village became part of the first village council of Gali, the second joined the Recho-Tshiri council, and the third integrated with the Tskhiro-Gali village committee, assuming the name «Kvemo Tskhiri.» Eventually, Tskhiri established its village council with Tskhiri village serving as its center.

Presently, Tskhiri falls under the Tkvarcheli region, an artificial administrative division that encompasses portions of the Gali and Ochamchire villages. However, it adopted the name «Tshir» upon becoming part of this region. The village is located 70 kilometers away from the contemporary regional center. The local population categorizes Tskhiri into three districts: Tshiti, Jhin Tskhiti (Upper Tskhiri), and Etseri. These districts are further subdivided into ancestral neighborhoods, with each district housing closely related families.

The ancestral neighborhoods primarily consist of one family, resulting in their relatively small size. According to local classifications, there are currently five ancestral neighborhoods: Sazukhbaio (derived from Zukhbaia), Sakamkio (derived from Kamkia), Sanakofio (derived from Nakofia), Sarodonaio (derived from

¹ საანალიზო მასალა ჩაწერილია 2022 წელს სოფელ ცხირში.

Rodonaia), and Satsatavo (derived from Tsatava). While only one family remains from the Zukhbaia, Kamkia, and Tsatava communities, their ancestral neighborhoods, namely Sazukhbaio, Sakamkio, and Satsato, have endured.

The data presented in this article was collected in 2022 in the village of Tskhiri. The objective of this research is to examine the changes in family settlements within Tskhiri over the past two decades. Before the war, approximately 30 family names were recorded in the village, which decreased to 25 following the conflict. The current residents have identified the following family names in the village: Alsandia, Alphenidze, Aronia, Bakarandze, Buava, Gogilandze, Gogokhia, Esaia, Zukhbaia, Kamkia, Kortava, Kremmentsovi, Laishvili, Matua, Nakopia, Rodonaia, Uzarashvili, Shafanski, Chekheria, Tsaguria, Tsatava, Tsikolia, Tsimitia, Cholaria, and Khiklandze.

The family names that emerged in the village after the war include Kremmentsovi, Tsaguria, and Cholaria.

Despite recent developments, there has not been an ethnic transformation within the village. Georgian families have historically populated the area, a characteristic that remains true to this day. However, the population has significantly declined, with approximately 100 households in the past reducing to around 40 presently. While there is one family of Polish origin, they also speak Georgian like the rest of the residents.⁹

საკვანძო სიტყვები: ქართველები ოკუპირებულ აფხაზეთში, გვარები და გვართა დასახელებები გალის რაიონში, სოფელ ცხირის მოსახლეობის სტატისტიკა.

Keywords: Georgians in occupied Abkhazia, clans and clan settlements in Gali district, population statistics of Tskhiri village.

სოფელი ცხირი მდებარეობს ოკუპირებულ აფხაზეთში – გალის რაიონში. იგი გალიდან დაშორებულია 12 კმ-ით. სოფლის შესახებ არსებული გამოკვლევების მიხედვით, ცხირი მოიცავდა ვრცელ ტერიტორიას მდ. ერისწყლის ორივე მხარეს ჭუბურხინჯიდან ღუმურიშამდე. 1930 წელს იგი სამ სოფლად დაიყო, რომელთაგან ერთი პირველი გალის სასოფლო საბჭოს შემადგენლობაში შედიოდა, მეორე – რეჩხო-ცხირის, მესამე კი „ქვემო ცხირის“ სახელწოდებით – ცხირო-გალის სასოფლო საბჭოში. მოგვიანებით შეიქმნა ცხირის სასოფლო საბჭო ცენტრით სოფელ ცხირში (ვრცლად იხ.: ცხადაია... 2003: 309).

დღეს ცხირი შედის ნაწილობრივ გალისა და ნაწილობრივ ოჩამჩირის სოფლებისაგან ხელოვნურად შექმნილი ტყვარჩელის რაიონის შემადგენლობაში შეცვლილი ცხირ სახელით. დღევანდელი რაიონული ცენტრიდან სოფელი დაშორებულია 70 კმ-ით. ადგილობრივი მოსახლეობა სოფელს ყოფს სამ უბნად: ცხირი, ჟინცხირი „ზემო ცხირი“, ეწერი.

თითოეულ უბანში კომპაქტურად ჩასახლებული გვარები ცალკე ქმნიდნენ საგვარეულო უბნებს, რომელთა სახელები დღესაც შემორჩა, ასეთია, მაგ., საზუხბაიო, საროდონაიო, საკამკიო და სხვ.

წინამდებარე სტატიაში წარმოდგენილია ბოლო ოცი წლის მანძილზე დღევანდელ სოფელ ცხირში მომხდარი ცვლილებები გვართა დასახლებების თვალსაზრისით. როგორც ირკვევა, ომამდე სოფელში 30-მდე გვარი ცხოვრობდა, ომის შემდეგ კი მათი რაოდენობა შემცირდა 25-მდე. ეს გვარებია: ალსანდია, ალფენიძე, არონია, ბაკარანძე, ბუავა, გოგილანძე, გოგობია, ესაია, ზუხბაია, კამკია, კორტავა, კრემენცოვი, ლაიშვილი, მატუა, ნაყოფია, როდონაია, უზარაშვილი, შაფანსკი, ჩეხერია, ცაგურია, ცატავა, ციკოლია, ციმიტია, ჭოლარია, ხიკლანძე.

გვარების დიდი ნაწილი შედგება თითო ოჯახისაგან, რაც თავისთავად საგვარეულო უბნების სიმცირესაც იწვევს. ადგილობრივთა დაყოფით სოფელში დასტურდება ხუთი საგვარეულო უბანი: საზუხბაიო (< ზუხბაია), საკამკიო (< კამკია), სანაყოფიო (< ნაყოფია), საროდონაიო (< როდონაია), საცატო (< ცატავა). მართალია, დღეს ზუხბაია, კამკია და ცატავა მხოლოდ თითო ოჯახია სოფელში, მაგრამ საზუხბაიო, საკამკიო და საცატო საგვარეულო უბნები მაინც შემორჩენილია.

საზუხბაიო – ზუხბაიების უბანი ცხირში, გალის ზღვის მიმდებარედ². ინფორმატორთა თქმით, ამ ტერიტორიაზე ცხოვრობდა ზუხბაიების 3 ოჯახი, დღეს ეს უბანი დაცლილია, მაგრამ ადგილის სახელი საზუხბაიო მაინც შემორჩა. ზუხბაია გვარის წარმომადგენელი სოფელში მხოლოდ ერთი ოჯახია, რომელიც ცხოვრობს საროდონაიოს უბანში. ადგილობრივთა თქმით, გვარი აფხაზური ზუხბა-საგან მოდის. გვარსახელის აფხაზურ წარმომავლობაზე მითითებულია სამეცნიერო ლიტერატურაშიც: საკუთარი სახელი ზუხუბა, შდრ., აფხაზ. ზუხბა (მაისურაძე 1990: 70). აფხაზეთში დღეს არსებული პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, -ბა სუფიქსიანი, ასევე ზოგიერთი სხვა ქართველური წარმომავლობის გვარების გააფხაზურების მცდელობა შეინიშნება.

საკამკიო – კამკიების უბანი. კამკია 3 კომლი იყო სოფელში, დღეს მხოლოდ ერთი ოჯახია დარჩენილი. მიუხედავად ამისა, საგვარეულო უბანი საკამკიო მაინც შემორჩენილია. ნ. ჯომიდავას აზრით, კამკია გვარსახელი დაკავშირებულია კამკამასთან, რასაც კამკამი გააქვს (ჯომიდავა 1996: 89), პ. ცხადაიას შეხედულებით კი გვარსახელი კამკია კანკიას ვარიანტია (ცხადაია 2000: 92).

სამატუო – მატუების უბანი ადრე. სოფელში მატუა 3 კომლი იყო, დღეს დარჩენილია ერთი ოჯახი. ინფორმატორის თქმით, გვარი მოსულია საჩინოდან (წალენჯიხის რ.). პ. ცხადაიას მიხედვით, მატო ძვ. ქართულში, ხოლო მატუ, მატუნა თანამედროვე სამეგრელოში გავრცელებული სახელებია (ცხადაია 2000: 110). მატუ, მატუა საკუთარი სახელები დასტურდება ალ. ღლონტთანაც (ღლონტი 1986: 158). აქედან გამომდინარე,

² ადგილობრივი მოსახლეობა გალის ზღვას „დაგუბულ წყარს“ უწოდებს.

ვფიქრობთ, მატუა გვარსახელს საფუძვლად უდევს პირსახელი მატო, მატუ. მატუები არიან აფხაზებშიც.

სანაყოფიო – ნაყოფიების უბანი. მართალია, ნაყოფია გვარის წარმომადგენელი სული 8 კომლი იყო სოფელში, მაგრამ ყველაზე მრავალრიცხოვან გვარად მიიჩნეოდა. დღეს დარჩენილია მხოლოდ 3 ოჯახი. ინფორმატორთა მიხედვით, გვარსახელი მომდინარეობს ნაყოფი სიტყვისაგან. ნაყოფიას ნაყოფაა მეტსახელისაგან წარმომდგარად მიიჩნევენ ნ. ჯომიდავა (ჯომიდავა 1996: 122).

საროდონაიო – როდონაიების უბანი. ინფორმატორთა თქმით, ნაყოფიების შემდეგ დღეს რიცხოვნობით მეორე საგვარეულოა როდონაია. ადრე, როდესაც ცხირი სოფელ რეჩხის თემის შემადგენელი ნაწილი იყო, როდონაიების 52-მდე კომლს ითვლიდნენ, დღევანდელ ცხირში კი 4 ოჯახი ცხოვრობს. გვარი კომპაქტურად არ არის დასახლებული, თუმცა უბანი მაინც საროდონაიოდ იწოდება. ადგილობრივები როდონაიას როდოსისგან მომდინარედ მიიჩნევენ. სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებული თვალსაზრისით, როდონაია მომდინარეობს ბერძნული როდიონ (ზ. ჭუმბურიძე), როდონა (ი. მაისურაძე) სიტყვისაგან. ზ. ჭუმბურიძის განმარტებით, როდოს „ვარდს“ ნიშნავს, ასე რომ, როდიონ შეიძლება ითარგმნოს როგორც „ვარდი“ ან „ვარდისფერი“, აქედანაა გვარი როდონაია (ჭუმბურიძე 1992: 138-139; მაისურაძე 1990:138). პ. ცხადაიას მიხედვით, მეგრულში როდონ ეწოდება ზოგადად ყოველგვარ ჭურჭელს. შესაძლებელია, ასეთი სიტყვა მეტსახელად შერქმეოდა პიროვნებას და შემდეგ იქცა გვარსახელად. მეორე მხრივ კი, მეცნიერი გვარსახელ როდონაიას ბერძნული როდიონის მეგრულად ადაპტირებულ ვარიანტად მიიჩნევენ (ცხადაია 2000: 123).

საცატო – ცატავების უბანი. სოფელში ცატავა გვარის წარმომადგენელი 5 ოჯახი იყო, დღეს დარჩენილია 3. ნ. ჯომიდავას ვარაუდით, ცატავა მომდინარეობს ცვატა მეტსახელისაგან: ცვატავა -> ცატავა. ვინი დაკარგული ჩანს (ჯომიდავა 1996: 177). პ. ცხადაიაც ადასტურებს ცატავა გვარსახელს გალის მახლობლად, ზემო ცხირში. ცატა საკუთარი სახელი ფიქსირდება სოფ. ოტობაიაში (ცხადაია, 2000: 155). ვფიქრობთ, რომ ცატავა გვარსახელი მომდინარეობს პირსახელ ცატა-საგან -ვა სუფიქსის დართვით: ცატა > ცატა-ვა.

რაც შეეხება დანარჩენ გვარებს, ისინი თითო, ორ ან სამ კომლად დასტურდება სოფელში.

აღსანიღია გვარის მატარებელი ერთი ოჯახია სოფელში. პ. ცხადაია აღსანიღიას განმარტებისას უთითებს გვარსახელ ალექსანდრიაზე. მისი აზრით, აღსანიღია საპასპორტო ვარიანტია, რომელიც გამოვლენილია ძირითადად ზუგდიდში. ასევე უშვებს ალბათობას, რომ გვარსახელი მიღებულია ასლანიღიასგან: ასლანიღია > აღსანიღია (ცხადაია 2000: 50, 53).

აღფენიძე ერთი კომლია, რომელიც ფიქსირდება ეწერის თემში. აღფენიძე აღფე <- აღფეზ პირსახელისგან მომდინარედ მიიჩნევა, აღფენ

კი მისი კნინობითი ვარიანტია (ცხადაია 2000: 4). ალფენიძეები შედარებით მრავლად არიან გალის რიონის სოფელ ოტობაიაში.

არონია ერთი ოჯახია სოფელში. ინფორმატორთა ვარაუდით, გვარი მომდინარეობს არონ საკუთარი სახელისაგან. მამაკაცის სახელი არონი დღესაც დასტურდება გალის რაიონშიც და ქართველ ებრაელთა შორისაც. პ. ცხადაია პირსახელს ადასტურებს სვანეთშიც (ცხადაია 2000: 52). ვფიქრობთ, გვარსახელს საფუძლად უდევს პირსახელი არონი: არონი-ა <- არონი.

ბაკარანძე ერთი კომლია სოფელში. გვარსახელის ძირითად ვარიანტად მიჩნეულია ბაკარანძე, თუმცა პ. ცხადაიას კვლევის თანახმად, უფრო მეტად გავრცელებულია ბაკარანძე ვარიანტი: ბაკარანძე 322 სულია სამეგრელოში, ხოლო ბაკარანძე – 129 (ცხადაია 2000: 55). გვარსახელის საფუძვლად მიჩნეულია პირსახელი ბაკარა.

ბუაგა 2 ოჯახია. ნ. ჯომიდავას მიხედვით, ბუაგა: 1. ბუა მოგონილი საფრთხობელა, რომლითაც ბავშვებს აშინებენ; 2. ბუა მოფერებით მსხვილფეხა საქონელი ბავშვის ენაზე. შდრ., გვარსახელი ბუაძე, ბუაშვილი (ჯომიდავა 1996: 38). ბუაგა მიჩნეულია ბუაძის ვარიანტად (ცხადაია 2000: 62). ბუა მეტსახელი ფიქსირდება ალ. ღლონტთან (ღლონტი 1986: 93), ვფიქრობთ, მეტსახელი ბუა უდევს საფუძვლად გვარსახელ ბუაგა-ს: ბუა -> ბუა-გა.

გოგილანძე ორი ოჯახი იყო სოფელში, დღეს დარჩენილია ერთი. ინფორმატორის თქმით, ეს უნდა იყოს გოგილანძე გვარსახელის ნ ჩართული ვარიანტი. ი. გაგულაშვილთან დასტურდება გოგილანძე ვარიანტი (გაგულაშვილი 1993: 27). გოგილა პირსახელი ვლინდება ალ. ღლონტთან (ღლონტი 1986: 104). გვარსახელის მიღების გზა შეიძლება ასე დავსახოთ: პირსახელი: გოგილა -> გვარსახელი: გოგილანძე -> გოგილანძე.

გოგობია გვარის მატარებელი ერთი ოჯახია სოფელში. გოგობია მოსულია სოფ. ფახულანიდან (წალენჯიხის რ.). ინფორმატორთა თქმით, გოგობი არის მცირე გოდორი. სავარაუდოდ, გვარი გოგობია-ც აქედანაა მიღებული და დაერქვა იმ პროფესიის ადამიანებს, რომლებიც ამ გოგობებს ამზადებდნენ. პ. ცხადაიას მიხედვით, გამოიყოფა პირსახელი გოგო, რომელიც მამაკაცის სახელია (ცხადაია 2000: 73), ი. მაისურაძე სავარაუდოდ გამოყოფს საკუთარ სახელს გოგობი (მაისურაძე 1990: 48).

ესაია ერთი ოჯახია სოფელში, ეწერის თემში. ზ. ჭუმბურიძე საკუთარ სახელებს შორის ასახელებს ძვ. ებრაული წარმომავლობის პირსახელ ესაიას, რაც მისივე განმარტებით ნიშნავს: „ხსნა უფლისაგან“, „ღვთისაგან მოვლენილი დახმარება“. აქედანაა გვარი ესაიაშვილი. მერმინდელი ფორმაა ისაია (ჭუმბურიძე 1992: 110). ესაია საკუთარი სახელი დასტურდება ალ. ღლონტთან (ღლონტი 1986: 119).

კორტავა ერთი ოჯახია ცხირში. ინფორმატორის თქმით, გვარი მოსულია ოჩამჩირის რიონის სოფ. რეკადან. ი. მაისურაძე გვარსახელს აკავშირებს სიტყვა კორტთან, რაც მისი განმარტებით ნიშნავს: ამაყს, ზვიადს,

ქედმაღალს, უნდა ნიშნავდეს გორაკსაც, საერთოდ მაღალს, ამართულს. ავტორის აზრით, ამავე ძირისაა: კორტავა, კორტიაშვილი, კორტანელი (მაისურაძე 1990: 91-92). პ. ცხადაია მიიჩნევს, რომ კორტავა გვარსახელს შესაძლოა საფუძვლად დასდებოდა კოტორი მეტსახელი, რაც მეგრულში ნიშნავს ზაჭიასაც და მოკლე მორსაც. მისი თქმით, ასეთ შემთხვევაში გვარსახელის მიღების შემდეგი გზაა მოსალოდნელი: კოტორი -> კოტორა -> კოტორა-ვა -> კოტრავა -> კორტავა (ცხადაია 2000: 100), შდრ., ოკრიბაში (ტყეპულის რ.) გავრცელებული უსუფიქსო კორტი გვარი.

კრემენცოვი – ერთი კომლი. გვარსახელი რუსული, უკრაინული ან ბელარუსულია.

ლაიშვილი ერთი ოჯახი გვხვდება სოფელში. გვარსახელი ლაიშვილის ერთ-ერთ ვარიანტად არის მიჩნეული (მაისურაძე 1990: 95).

უზარაშვილი ორი ოჯახია. უზარაშვილი დაკავშირებულია უზარა საკუთარ სახელსთან (მაისურაძე 1990: 157). ნ. ჯომიდავასთან დასტურდება გვარსახელი უზარასკუა. უზარასკუა – უზარ-ა, უზარალო, სქუა-ძე – უზარალოშვილი (ჯომიდავა 1996: 141). უზარა ალ. ღლონტსაც აქვს შეტანილი საკუთარ სახელებში. ამდენად, შესაძლებელია, რომ უზარა პირსახელი ედოს საფუძვლად გვარსახელ უზარაშვილს.

შაფანსკი ორი კომლი გვხვდება სოფელში. შაფანსკები ამბობენ, რომ არიან პოლონეთიდან. ტყვედ ჩავარდნილი შაფანსკი დარჩენილა აფხაზეთში. ამ გვარის წარმომადგენელი მოსულა სოფელ ცხირში. ერთი კომლი ცხოვრობს მოსაზღვრე სოფელ ღუმურიშიც. დღეს გვარი გაქართველებულია (კეკუა 2015: 139).

ჩეხერია ერთი ოჯახია. ნ. ჯომიდავას განმარტებით, ჩეხერია მოდის ჩეხერა-საგან, რაც ნიშნავს „ქედმაღალს, ამპარტავანს“ (ჯომიდავა 1996: 171). ჩვენ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას.

ცაგურია – ერთი კომლი, მოსაზღვრე სოფელ ღუმურიშიდან საცხოვრებლად გადავიდა სოფელ ცხირში. ნ. ჯომიდავას აზრით, ცაგურია-ში ცაგურ შესაძლოა ცაგო სახელის კნინობითი ფორმა იყოს (-ურ კნინობითობის სუფიქსი) (ჯომიდავა 1996: 176). ცაგო, ცაგუ საკუთარი სახელები დასტურდება ალ. ღლონტთან (ღლონტი 1986: 310).

ციკოლია – ინფორმატორთა თქმით, 15-მდე ოჯახი ყოფილა, სანამ სოფლის ნაწილი დაიტბორებოდა. დღეს მხოლოდ ერთი ოჯახია. გვარსახელში გამოიყოფა ციკო პირსახელი (ცხადაია 2000: 155).

ციმიტია ორი კომლია სოფელში. სამეცნიერო ლიტერატურაში დასტურდება ციმინტია ვარიანტიც (გაგულაშვილი 1993: 90; ჯომიდავა 1996: 177) პ. ცხადაიასთან გვხვდება როგორც ციმინტია, ასევე ციმიტია, თუმცა ამ უკანასკნელს მეცნიერი ციმინტიას ვარიანტად მიიჩნევს (ცხადაია 2000: 155).

ჭოლარია ერთი კომლია სოფელში, ციმიტიების ოჯახში ჩასიძებული. აღსანიშნავია, რომ ჭოლარიები ძირითადად აფხაზები არიან (ანდა აფხაზობენ), მაგრამ ცხირში მოსული ამ გვარის შთამომავლები დანარჩენი

ქართულენოვანი მოსახლეობის მსგავსად ცხოვრობენ სოფელში. ეტიმოლოგიურად გვარსახელს ქართული წარმომავლობის პირსახელი ჭოლა უნდა ედოს საფუძვლად, რომელსაც ზ. ჭუმბურიძე ასე განმარტავს: ჭოლა (ქართ.) „ვაჟი“, „ყმაწვილი“ (შდრ., მეგრ. ჭკორი „ყმა“). აქედანაა გვარი ჭოლაძე (ჭუმბურიძე 1992: 151). ნ. ჯომიდავა გვარსახელში გამოყოფს ჭოლარ შერქმეულ სახელს (ჯომიდავა 1996: 190).

ხიკლანძე ორი ოჯახია. ი. გაგულაშვილთან დასტურდება ვარიანტი ხიკლაძე (გაგულაშვილი 1993: 97). ეტიმოლოგია საძიებელია.

ომის შემდეგ სოფელში გაჩენილი გვარებია: კრემენცოვი, ცაგურია, ჭოლარია.

ცხირში დღეს აღარ გვხვდება გვარები: კვარაცხელია, კრემენცოვი, ლეჟავა, ნარმანია, ქარცხია, ჭედია. თუმცა შესაძლებელია რომელიმე გვარის შთამომავალი კვლავ დაუბრუნდეს საკუთარ ფესვებს.

საბოლოოდ, ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ, მიუხედავად ბოლო წლებში განვითარებული მოვლენებისა, სოფელ ცხირში ეთნიკური თვალსაზრისით ცვლილება არ მომხდარა. დასტურდება პოლონური წარმომავლობის ერთი გვარი, თუმცა, როგორც სხვა დანარჩენი, ამ გვარის წარმომადგენელიც ქართულენოვანია. სლავური წარმომავლობისაა კრემენცოვი. სოფელი მუდამ იყო დასახლებული ქართული ოჯახებით და ასეა დღესაც. ცვლილება აისახა მხოლოდ მცხოვრებთა რაოდენობაზე, რომელიც საგრძნობლად შემცირდა. სოფელში ომამდე 100-მდე კომლი იყო, დღეს კი მისი რაოდენობა 40-მდეა შემცირებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

გაგულაშვილი 1993: გაგულაშვილი ი., ქართული გვარები. საკუთარი სახელები. ქუთაისი, 1993.

კეკუა 2015: კეკუა ს., გვარები და გვართა დასახლებები სოფელ ღუმურიშში, ონომასტიკური კრებული. ახალციხე, 2015.

მაისურაძე 1990: მაისურაძე ი., ქართული გვარსახელები. თბილისი, 1990.

დლონტი 1986: დლონტი ალ., ქართველური საკუთარი სახელები. თბილისი, 1986.

ცხადაია 2000: ცხადაია პ., გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში. თბილისი, 2000.

ცხადაია... 2003: ცხადაია პ., ჯოჯუა ვ., სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი. თბილისი, 2003.

ჭუმბურიძე 1992: ჭუმბურიძე ზ., რა გქვია შენ? თბილისი, 1992.

ჯომიდავა 1996: ჯომიდავა ნ., კოლხური (მეგრული) გვარსახელები, წიგნი I, თბილისი, 1996.